

IZMEĐU MOTIKE I MAČA – RAZBOJNIŠTVO NA PODRUČJU VALPOVA I MIHOLJCA U PRVOJ POLOVICI 18. STOLJEĆA

BETWEEN THE HOE AND THE SWORD – ROBBERIES IN THE AREA OF VALPOVO AND MIHOLJAC IN THE FIRST HALF OF THE 18TH CENTURY

Mihael SUČIĆ

Prilaz 2i

31554 Tiborjanci

Hrvatska

sucozag@gmail.com

Primljeno / Received: 15. 6. 2016.

Prihvaćeno / Accepted: 29. 11. 2016.

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK / UDC: 343.979(497.5Valpovo)“17”

[343.92+343.973] (497.5Valpovo)“17

SAŽETAK

Na osnovi pisanih povijesnih izvora i dostupne literature, autor analizira život podložničkog stanovništva i razvoj razbojništva u Valpovštini u 18. stoljeću. To je istodobno i analiza međudnosa između spomenutih aktera s drugim akterima kao što su vlastelin Petar II. Antun Hilleprand von Prandau, vlastelinska uprava i okolišni faktori kao što su šume i močvare. Razbojničke skupine su kroz navedene međudnose utjecale na gospodarski razvoj vlastelinstva Valpovo koristeći spomenute okolišne faktore.

Ključne riječi: Valpovo, razbojničke skupine, močvare

Key words: Valpovo, bandit groups, wetlands

1. UVOD

Područje kroz koje prolaze rijeke Drava, Karašica i Vučica između Osijeka na istoku, rijeke Vuke na jugu i obronaka Papuka na zapadu nekada je bilo okrupljeno u vlastelinstvo Valpovo. Za bolje shvaćanje određenog područja u nekom razdoblju važno je istražiti okolišne faktore. Pod okolišne faktore tijekom 17. i 18. stoljeća podrazumijevamo rijeke, šume, močvare, riječne i kopnene putove, ali i ljude. U potonje ubrajamo sve moguće skupine i pojedince pa tako i na promatranom području vlastelina Prandaua, vlastelinske službenike, podložničko stanovništvo i mnogobrojne razbojnice koji su često djelovali u skupinama. Ovisno o uvjetima o kojima će biti riječi kroz cijeli rad svi su nabrojani faktori, odnosno okolišni elementi djelovali kao svojevrsan živi organizam. Sve je ovisilo o tome u kojoj mjeri pojedini nabrojani akter utječu na druge dijelove okoliša. Tijekom toga međudnosa razvijaju se procesi koji djeluju na svakodnevni život poedinaca, obitelji ili naselja. Opisane međudnose, kao i okolišne faktore možemo uočiti i na promatranom području današnje Miholjštine i Valpovštine koji su bili uobičajeni i na prostoru međuriječja Drave, Dunava i Save.

U okviru povijesne znanosti na prostoru hrvatskih povijesnih zemalja proučavanju su područja Valpova i Miholjca i samim time razbojništva doprinijeli Igor Karaman, Ive Mažuran, Ljerka Perči i drugi. Na osnovi radova spomenutih autora i pisanih povijesnih izvora govorit će o razvoju razbojništva i kako su utjecali mnogobrojni okolišni faktori na potonji. U prvom je redu bitno utvrditi kako su pojedini slojevi društva doživljavali razbojničke skupine, ali i kako su razbojnici djelovali na svakodnevni život ljudi. Također je potrebno primijetiti različiti odnos razbojnika prema pojedinim okolišnim elementima kao što su šume i močvare, ali i od drugih ljudi. Prije nego što se pokuša iznijeti interpretacija na spomenuta istraživačka pitanja potrebno je nešto reći o ekonomsko-političkim okolnostima na području međuriječja, to jest Slavonije, a tek onda na prostoru osamnaestoljetnog vlastelinstva Valpovo. Time se može doći do povijesnog konteksta u kojemu nastaju i djeluju mnogobrojne razbojničke skupine.

2. UZROCI RAZVOJA RAZBOJNIŠTVA

Proučavajući razdoblje prve polovice 18. stoljeća s vremenom počinje sve učestalije traženje nameta od strane zemljišnog gospodara Prandaua i njegovih službenika. U prvom se redu misli na naturalna davanju, ali i na tlaku i desetine. To je bio uobičajen način ponašanja među vlastelinskim upravama diljem područja koji su nekada bili pod osmanskim vlasti. Takvom su opskrbom poljoprivrednim proizvodima lakše sudjelovali na tržištu od Banata, preko Slavonije i Baranje pa sve do Austrijskih nasljednih zemalja. U takvim su okolnostima poljoprivredni proizvodi od podložničkog stanovništva bili marginalizirani i nisu se mogli plasirati na tržište. Opisani se odnos između vlastelinske uprave i podložnika razlikovao od međudnosa između podložnika i službenika Dvorske komore koji su tražili namete u novcu zbog financiranja birokracije i vojnih pothvata diljem Europe.¹ Primjer je za navedeni međudnos pravilnik o dužnostima podložničkih obitelji vlastelinstva Valpovo od 5. svibnja 1723. godine. U nekim se od točaka navodi da svaki muški punoljetni podložnik treba izvršiti dvanaest dana godišnje tlake, a ako je držao i konje ili volove davao je i četiri dana tlake s potonjim životinjama. Ako se usporedi s dužnostima koje su proizlazile iz odluka Caraffine komisije može se uočiti da su podložnici izvršavali obveze u novcu i da im je pravilnik bio svojevrsan šok koji je dodatno utjecao na pogoršanje životnih uvjeta. Sve će spomenuto tijekom 1730-ih i 1740-ih godina utjecati na razvoj razbojništva. Ono je dodatno ometalo gospodarski razvoj diljem Slavonije pa i na vlastelinstvu Valpovo.² Sve se opisano razvijalo i na drugim slavonskim vlastelinstvima pa stanje na valpovačkom vlastelinstvu nije bilo odstupanje od pravila. Vlastelinski službenici su često bili i u službi Dvorske komore što je dodatno utjecalo da se ne provodi sankcioniranje nepravilnosti i nepoštivanje urbarijalnih regulacija. Uz razbojništvo se javljaju i mnogobrojne tužbe od strane podložničkih obitelji. Žalili su se komisijama koje su često organizirane od Dvorske komore, ali i vojne vlasti. Veliki se broj tužbi od strane podložnika skupljao tijekom 1736. godine. U njima se prvenstveno progovaralo o velikim poreznim opterećenjima.

Razvoj gospodarstva je još više patio i zbog niske produktivnosti i nedovoljne proizvodnje. Važno je spomenuti da su neke podložničke obitelji migrirale u zapadnije dijelove Habsburške Monarhije ili u krajeve južno od Save, to jest u Osmansko Carstvo. Svi oni koji bi ostajali na području vlastelinstva Valpovo i pri tome postajali razbojnici u većini su slučajeva shvaćani od vlastelinske vlasti i drugih podložnika kao razbojnici dok se ne bi stvorila kritična masa nezadovoljnih podložnika na pojedinom dijelu vlastelinstva. O tome je izvještavao i general Khevenhüller tijekom 1733. godine. U jednom je izvještaju vladaru Karlu VI. napomenuo da su podložničke obitelji zbog prekobrojnih nameta postajali razbojnici.³ Neprekidno su od početka 1720-ih godina utjecali na prostoru od sjeverozapada prema jugoistoku, to jest na području gdje je koncentracija šuma i močvara.⁴

U opisanim je uvjetima sredinom 1730-ih godina djelovala komisija na čelu s generalom Hamiltonom. Posjećivala je naselja pri čemu je popisivala stanovništvo i pokretnu i nepokretnu imovinu. Nakon što je kabinet vladara Karla VI. dobio popis iz Slavonije donio je 22. svibnja 1737. godine urbarijalnu regulaciju koja je poznatija pod imenom Slavonski ili Karlov urbar. Jedan je od glavnih ciljeva regulacije trebalo biti sređivanje međudnosa između vlastelinskih uprava i podložničkih obitelji. Proučavajući svih četrnaest točaka regulacije mogu se primijetiti uredbe kojima su se pokušavale spriječiti mnogobrojne zloupotrebe, ali i ostale probleme na vlastelinstvima diljem Slavonije pa i šire. Također,

¹ Josef KULISCHER, *Opća ekonomska povijest srednjega vijeka i novoga vijeka, druga knjiga novi vijek*, prev. Ljerka Kuntić i drugi (Zagreb: Kultura, 1957), 11-12.

² Ive MAŽURAN, *Stanovništvo i vlastelinstva u Slavoniji 1736. godine i njihova ekonomska podloga* (Osijek: HAZU, 1993), 67 i 69; Ljerka PERČI, »Valpovačko vlastelinstvo i valpovačka mostarina 1731.-1737.« *Scrinia slavonica* 10 (2010), 178-179 i 181-186; Rudolf BIČANIĆ, *Počeci kapitalizma u hrvatskoj ekonomici i politici* (Zagreb: Školska knjiga, 1952), 25.

³ Slavko GAVRILOVIĆ, »Seljački nemiri u istočnoj Slavoniji i Sremu 1736. godine.« *Radovi instituta za hrvatsku povijest* 5 (1973), 359-362; I. MAŽURAN 1993, 67.

⁴ LJ. PERČI 2010, 178-184.

se na određeni način može uočiti i pokušaj smanjivanja razvoja i širenja razbojništva.⁵ U urbarijalnoj regulaciji su vidljive i odredbe koje su donošene prijašnjih godina, a koje su se otežano provodile. Na temelju spomenutih izvještaja, a osobito izvještaja komisije na čelu koje je bio već navedeni general Hamilton vladar Karlo VI. je bio svjestan da upravna infrastruktura na prostoru međuriječja Drave, Dunava i Save nije dovoljna za provođenje urbarijalne regulacije. Iz toga je razloga odlučeno osnovati zemaljsku vladu na čelu s glavnim upraviteljem u Osijeku. S tim se činom nije mnogo promijenilo realno stanje u upravnoj infrastrukturi na prostoru Slavonije. U prvom redu jer je osnovana samo nova krovna institucija koja nije imala svoje vojne i upravne službenike. Prema tome ne treba čuditi da je surađivala, odnosno koristila u nekim radnjama vezanima uz razvoj gospodarstva vlastelinske službenike, neovisno jesu li bili panduri ili majstori. Vlastelini i njihovi upravitelji su takvo stanje znali iskoristiti vršenjem utjecaja na spomenute komisije i organe koji su trebali regulirati odnose, a koji su zapravo zatajivali nepravilnosti tijekom provođenja odredbi Karlova urbara.⁶ Kada se sve opisano uzme u obzir postaje nam jasnije zašto su se još desetljećima nastavile događati nepravilnosti u međudodnosu između vlastelina, njihovih uprava i podložničkog stanovništva.

Životni uvjeti su se tijekom 1740-ih godina još više pogoršali. Pogotovo kada se uzme u obzir da se pokrenuo i trajao rat za habsburšku baštinu u kojemu je sudjelovao i veliki broj vojnika s prostora Vojne krajine koja se rasprostirala uz rijeku Savu. Sudjelovali su i prisilno regrutirani pojedinci iz razbojničkih skupina i podložnici čiji je nedostatak još dodatno utjecao na povećanje gospodarskih problema koji su opet imali za posljedicu sve raširenije pobune. One nisu zaobilazile niti prostor valpovačkog vlastelinstva. Tome se kao i prije u prvom redu htjelo stati na kraj osnivanjem komisije na čelu koje je 1743. godine bio Engelshofen. Glavni je cilj komisije bio taj da uoči stanje prije moguće inkorporacije Slavonije i Hrvatske. Isto su kao i prijašnji putovali u mnogobrojna naselja diljem Slavonije pa tako i u Valpovo gdje je podložničko stanovništvo iznosilo žalbe u srpnju i kolovozu 1743. godine. Iako vojne postrojbe više nisu bile stacionirane na prostoru Provincijala Slavonije, barem ne više u brojnosti kao početkom 18. stoljeća podložničko stanovništvo je i dalje financiralo slavonske krajišnike u zapadnijim dijelovima Habsburške Monarhije i u ostalim dijelovima Europe koja možemo interpretirati kao dijelove gdje je rasprostranjeno njemačko govorno područje. Jedan su od poznatijih primjera Trenkovi panduri u kojima je sudjelovalo i do dvije tisuće ljudi. Trenkovi panduri su samim svojim postojanjem i djelovanjem na mnogobrojne načine uzrokovali negativne posljedice. U prvom redu su financirani od strane slavonskog podložničkog stanovništva. Kao drugo, a što je već spomenuto pripadnici pandura koji su prisilno regrutirani među razbojnicima, ali i podložnicima što je za posljedicu imalo nedostatak muške radne snage za uglavnom poljoprivredno orijentirano stanovništvo. U dovoljnoj mjeri govori i pretpostavka da se između 80% i 90% europskog stanovništva samo bavilo i živjelo od ratarstva ili stočarstva tijekom ranoga novoga vijeka, a što je vidljivo i iz provedenih popisa od strane Dvorske komore na prostoru Slavonije kao i vlastelinstva Valpovo. Sve je spomenuto imalo dalekosežne posljedice. Budući da su za ranonovovjekovno ratarstvo muškarci bili od velike važnosti iz jednostavnog razloga jer su radili na oranicama, livadama i pašnjacima njihovo je regrutiranje imalo izražene posljedice na gospodarstvo podložničkih domaćinstava, ali i općenito na razvoj vlastelinstava. Uzimajući u obzir strogost koja se provodila među unovačenima se javljalo i nezadovoljstvo pri čemu su se nakon nekog vremena u većini slučajeva vraćali u svoj rodni kraj. Oni su zapravo dezertirali. Iz toga ih je razloga uprava diljem promatranog područja tražila nakon čega bi ih i kažnjavala pa su oni radije postajali pripadnici razbojničkih skupina, to jest hajduci pri čemu su znali voditi i svoje obitelji.⁷ U takvim

⁵ I. MAŽURAN 1993, 67-68 i 70; Milivoj VEŽIĆ, ur., *Urbar hrvatsko slavonski* (Zagreb: Pravničko društvo, 1882), 164-171; Josip BÖSENDORFER, *Agrarni odnosi u Slavoniji* (Zagreb: Izdavački zavod JAZU, 1950), 195-198.

⁶ Branislav ĐURĐEV i drugi, ur., *Historija naroda Jugoslavije*, sv. 2 (Zagreb: Školska knjiga, 1959), 1034; I. MAŽURAN 1993, 70.

⁷ Josip BÖSENDORFER, *Kako je došlo do slavonskog urbara 1756. godine?* (Zagreb: JAZU, 1931), 11-12; Igor KARAMAN, *Valpovačko vlastelinstvo: ekonomsko-historijska analiza* (Zagreb: JAZU, 1962), 27; Fernand BRAUDEL, *Strukture svakidašnjice: Materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam od 15. do 18. stoljeća*, prev. Dubravka Celebrini i drugi (Zagreb: August Cesarec, 1992), 39.

su uvjetima mnogobrojna vlastelinstva diljem Slavonije gubila radnu snagu i izvor prihoda, a vojska radnu snagu za gradnju infrastrukture i izvore poljoprivrednih proizvoda kao i drugih potrepština. Naposljetku, najviše su opisani procesi pogodili podložničke obitelji koje su ostajale na svojim gospodarstvima jer su im se povećavali nameti zbog potreba i želja vlastelinskih uprava, a o kojima će biti više riječi u sljedećem poglavlju. Ne treba iznenaditi već navedeno izbijanje novih nezadovoljstava koja su se znala pretvarati u otvorene nemire. Nezadovoljstvo se dodatno povećavalo te i ubrzalo osnivanjem županija od 1745. godine koje je donijelo samo još podavanja za izvršavanje od strane podložnika, a vlastelinskim upravama veće ovlasti. Može se zaključiti da je to bila u određenoj mjeri posljedica spomenutog rata uz stalna lobiranja od plemstva iz civilne Hrvatske jer je vladarica Marija Terezija htjela izaći u susret plemstvu s novim kompromisnim rješenjima radi potrebne za njihovom potporom.⁸ Novoutemeljene županijske skupštine su pokušavale svemu navedenom stati na kraj s velikim brojem zaključaka i zabrana koje su ostajale samo mrtvo slovo na papiru. Kao primjer neuspješnih pokušaja možemo spomenuti zaključak iz 5. srpnja 1746. godine. U njemu se napominje da se vlastelinskim i županijskim službenicima zabranjuje zadržavanje zaplijenjenog novca, odijela, oružja, pekarskih i mesarskih proizvoda.⁹ Da je to samo bilo slovo na papiru u dovoljnoj mjeri govore tužbe koje će izaći na vidjelo tijekom pobune sredinom 1750-ih godina. Od tih su istih vlastelina koji su preko svojih predstavnika donosili ovakve i slične odredbe upravitelji i činovnici zatajivali kontribuciju i potrepštine za vojsku. Sve u svemu, u takvim su se uvjetima podložničke obitelji žalile diljem promatranog područja. Od vlastelinstva Virovitica, preko Našica i Valpova do Nuštra. Neki su se žalili na ponašanje vlastelinskih uprava, a neki na sukobe s vojnicima, odnosno krajišnicima.¹⁰

3. ŠUME I MOČVARE KAO PLODNO TLO RAZVOJA RAZBOJNIŠTVA

Kopneni putovi koji su prolazili kroz šume i močvare tijekom ranoga novoga vijeka su bili plodno tlo za razvoj razbojništva. Na promatranom području osamnaestoljetnog vlastelinstva Valpovo ističe se i nekoliko skela koje možemo promatrati kao dio važnog kopnenog puta koji je spajao Osijek s Viroviticom i Pečuhom. Jedna je od najprometnijih točaka bila takozvana miholjačka skela uz koju se još u 16. stoljeću spominje i da se dobivao prihod od ulovljene ribe na Dravi sa skele ili oko skele. Na temelju toga podatka možemo uočiti da se skela nije koristila samo za prijevoz nego i ribolov. Za razliku od miholjačke na skeli blizu Valpova je zabilježena i pristojba na izgublenu stoku i bjegunce.¹¹ Samo se po sebi nameće pitanje zašto je takva jedna pristojba uz valpovačku, a ne uz prethodno spomenutu skelu. Budući da je miholjčka skela još od srednjega vijeka povezivala ugarski i slavonski dio srednjovjekovnih zemalja krune sv. Stjepana pa Osmanskog Carstva, a od kraja 17. stoljeća i dijelove Habsburške Monarhije bila je dio već spomenute prometnice koja se sastojala od kopnenog i riječnog dijela, a povezivala je Ilok, Osijek i Pečuh u Ugarskoj. Bila je dio, modernim rječnikom, regionalne prometne magistrale koja je naročito još više došla do izražaja nakon nestanka, uništenja takozvanog Sulejmanova mosta. Toga su itekako bili svjesni razbojnici, odnosno svakojaki bjegunci pokušavali prijeći Dravu preko skele kod Valpova jer je ona bila lokalnog, u osamnaestom stoljeću vlastelinskog značaja. Sličan je status imala i skela kod Petrijevacu čiji je razlog podizanja velika koncentracija stanovništva na prostoru ušća rijeke Karašice u Dravu.

Posebnost je spomenute rijeke Drave ta što je desna obala bila viša od lijeve, a što je uz ljudsko djelovanje kroz isušivanje od prvih desetljeća 18. stoljeća utjecalo na razvoj gospodarstva u sjevernijim dijelovima promatranog područja. U suštini svega imamo vidljivo kultivirane prostore uz sela koja

⁸ J. BÖSENDORFER 1931, 1; Ivana HORBEC, »Slavonske županije između Banske Hrvatske i Mađarske: uspostava civilne uprave i pitanje poreznog sustava u 18. stoljeću,« *Arhivski vjesnik* 53 (2010), 180-181.

⁹ J. BÖSENDORFER 1931, 7.

¹⁰ J. BÖSENDORFER 1931, 13.

¹¹ Stjepan SRŠAN, ur., *Popis sandžaka Požege 1579. godine*, prev. Fazileta Hafizović (Osijek: Državni arhiv u Osijeku, 2001), 258, 328-329, 333, 358 i 387; Milan VRBANUS, »Gospodarske prilike u Donjem Miholjcu i donjomiholjačkoj okolici u prvoj polovini 18. stoljeća,« u: *Donji Miholjac: od 11. do 20. stoljeća*, ur. Stanko Andrić (Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2010), 63.

možemo primijetiti uz Dravu na zemljovidima iz 1730-ih godina. Jedan je od reprezentativnijih primjera prostor sela Gat. Ono je na prijelazu iz 17. u 18. stoljeće bilo močvarno jer se nalazilo između Drave i Karašice i samim time bilo dobar zbjeg za podložničke obitelji. Kada takvo stanje područja kompariramo sa stanjem tri desetljeća kasnije možemo uočiti da se naselje prebacilo s lijeve obale Karašice na desnu. Samim time bi mogli zaključiti da su područje između Drave i Karašice mogli ostaviti na milost i nemilost vode, ali nisu. Oni su cijelo područje kultivirali i pretvorili u obradive površine kako je vidljivo na zemljovidu. Sličan je proces kultiviranja uočljiv i na prostoru oko trgovišta Valpovo.¹² U takvim su okolnostima i gospodarskom razvoju nestajali mogući zbjegovi i područja stalnog djelovanja razbojnika na opisanom području. Takav razvoj ne treba previše čuditi jer je trgovište Valpovo bilo upravno vlastelinsko središte, ali i prometno sjecište i gospodarsko središte.¹³ Orijentiranost je vlastelinske uprave u prvom redu bila u sjevernijim dijelovima vlastelinstva zbog prometne i gospodarske važnosti Drave i kopnenog puta koji spaja Osijek preko Valpova i Miholjca s Viroviticom ili preko Drave s Pečuhom, a što je svakako utjecalo na pomjeranje razvoja razbojništva prema južnim dijelovima vlastelinstva, to jest u međuriječje dravskih pritoka Karašice i Vučice. Ipak je potrebno spomenuti da nisu samo vlasti i podložničko stanovništvo pridavali važnost skela preko Drave i mostova preko dravskih pritoka nego i razbojničke skupine imamo primjera iz 1730-ih godina. Tih je godina, kako je već navedeno u prošlom poglavlju, došlo do povećanja žalbi protiv davanja i poslova koje su podložničke obitelji morale davati na slavonskim vlastelinstvima pa tako i na vlastelinstvu Valpovo. Pojedinci ili skupine podložnika su u takvim uvjetima kao jedino rješenje sve više razmatrali pristupanje već desetljećima prisutnim razbojničkim družinama. Koliko se razbojništvo proširilo dovoljno govori podatak da su unatoč kultiviranosti opisanih sjevernih krajeva i samim time zaštićenosti prostora djelovali i na tome prostoru u nekoliko navrata. O tome je u detalje pisao jedan od vlastelinskih službenika Repeša od 1732. godine do 1735. godine.¹⁴ Važno je napomenuti da su to bile iznimke, a ne pravilo jer je u tim krajevima nedostajalo močvarnih područja koje su razbojnici interpretirali kao prostore za zbjegove.

Uz spominjano podložničko stanovništvo, i vojsku sjeverni kopneni put uz Dravu i druge lokalne kopnene putove koristili su i trgovci iz većih središta kao što je Osijek, ali i goniči stoke iz istočnih krajeva Habsburške Monarhije koji su ju vodili prema sajmovima i gradovima u civilnoj Hrvatskoj i u Austrijskim nasljednim zemljama.¹⁵ Često su navedeni putnici i trgovci sa svojom robom bili i mogući plijen razbojničkih skupina. Naročito ako bi putovali lokalnim kopnenim putovima, a ne sjevernim koji je povezivao Valpovo i Miholjac i koji je danonoćno bio čuvan od strane vlastelinskih pandura. Iz toga su se razloga tijekom putovanja manje čuvanim putovima okupljali u konvojima. Bile su čak organizirane patrole podložnika na čelu s harambašama u pojedinim selima diljem valpovačkog vlastelinstva, a što je bio trend i na drugim slavonskim vlastelinstvima. Unatoč tome opisano se djelovanje razbojnika i dalje širilo od jugoistoka kod Brođanaca, Zelčina i Koške do sjeverozapada kod Kapelne i Čađavice. O tim je procesima pisao i upravitelj koji spominje da se na putu između Koške i Bizovca ne može normalno putovati i da razbojničke skupine upadaju u sela okružena šumom i močvarama.¹⁶ Kao primjer možemo navesti krađu koja se dogodila tijekom akcije razbojnika Stojka i njegove skupine u selu Habjanovci južno od Bizovca. Njih je sedmero ušlo u selo i otelo pet seljaka i nekoliko konja za koje su naposljetku tražili sto forinti.¹⁷ U takvim je uvjetima barun Prandau pozivao vojsku iz Osijeka jer vlastelinski panduri nisu mogli u dovoljnoj mjeri smanjiti povećavanje razbojništva. Oni su najčešće služili kao zaštitnici ljudi koji su raznosili poštu dok su vojnici lovili razbojнике. Tako je na zahtjev

¹² Hrvatski državni arhiv (HDA), Kartografska zbirka, *Ichonographia districtus Valpoviensis cum suis pagis appertinentys et limitibus*.

¹³ I. MAŽURAN 1993, 362-364 i 386-391.

¹⁴ L.J. PERČI 2010, 180.

¹⁵ L.J. PERČI 2010, 171.

¹⁶ L.J. PERČI 2010, 181-184.

¹⁷ L.J. PERČI 2010, 171 i 185.

vlastelina Prandaua 1733. godine zaposleno nekoliko pandura koji su izričito morali čuvati konjanike koji su raznosili poštu sjevernim kopnenim putem.¹⁸

Nekoliko puta spominjane močvare vlastelin Petar II. Antun Hillebrand von Prandau shvaćao je kao prijetnju za gospodarski razvoj svoga vlastelinstva pa je zahtijevao i provodio isušivanje. Možemo pretpostaviti i da je već 1720-ih godina shvaćao i da su močvare potencijalni razbojnički zbjegovi. Na takav jasan način prema močvarama nikada nisu pristupili niti Dvorska komora niti vojna vlast tijekom svojevrsnog kondominija prva tri i pol desetljeća habsburške vlasti na prostoru osamnaestoljetnog vlastelinstva Valpovo. Jedino su se trudili provoditi isušivanje uz pomoć podložničkog stanovništva prostora uz kopnene putove bitne za prometnu povezanost područja s ostatkom Slavonije i drugih regija Habsburške Monarhije. Za razliku od navedenih institucija koje su vidjele područje kao priliku za eksploataciju uz što manje ulaganja barun i upravitelji vlastelinstva Valpovo su uz iskorištavanje područja i ulagali u njega u što se svakako uklapa i spomenuto isušivanje močvara.¹⁹ Navedeni radovi koji su smanjivali područja pod vodom kao i sav ostali rad na prostoru vlastelinstva proveden je radnom rentom podložnika. Prema tome i takav je rad u suštini utjecao na povećanje negodovanja, ali i razbojništva tijekom 1730-ih godina unatoč tome što je isušivanje močvara dobrodošlo i svakodnevnom životu i podložničkim obiteljima zbog nastanka oranica, pašnjaka i ostalih obradivih površina.²⁰ Da se podložničko stanovništvo konkretno žalilo i na isušivanje močvara, to jest na prekomjerne vode pronalazimo primjer iz jedne od mnogobrojnih regulacija međudnosa između vlastelina i podložnika tijekom prve polovice 18. stoljeća. U jednoj privremenoj regulaciji koja je prethodila slavonskom urbaru iz 1756. godine spominje se da ne treba više kod slučajnih poplava podložnik za podložnika snositi troškove, odnosno selo za selo nego da se za to treba pobrinuti zemljišni gospodar.²¹ Što se tiče odnosa podložničkog stanovništva prema močvarama možemo dobiti određenu sliku koristeći izvještaj putopisca Taubea. U njemu je naveo da se čak slavonsko stanovništvo zna žaliti i protiviti isušivanjima jer su područja pod vodom dobra za stočnu ispašu.²² Na donekle su sličan način shvaćali močvare razbojnici čiji se broj povećavao, kako je već spomenuto, diljem međuriječja Drave i Save pa tako i na području međuriječja dravskih pritoka na valpovačkom vlastelinstvu. Oni su prema tome pljačkali u južnijim krajevima vlastelinstva, odnosno na prostoru južno od kopnenog puta koji je spajao Petrijevcu, Valpovo i Miholjac i koji je bio žila kucavica gospodarskog razvoja vlastelinstva. Ipak je važno spomenuti da su ponekad razbojnici tijekom djelovanja i po sjevernom kopnenom putu Petrijevcu-Miholjac nalazili zbjeg u močvarama između Drave i Karašice kojih je bio manji broj usporedivo s lijevom stranom Drave. Od svih se područja s močvarama na desnoj obali Drave naročito ističe prostor šume Lipovac sjeverno od Petrijevacu uz Dravu prema Baranji.²³

Unatoč tome što je barun većinu vremena bio u Beču bio je upoznat s krađom sve brojnijih razbojničkih skupina. Tako je tijekom ljetnih mjeseci dolazio do informacija o skupinama razbojnika koji svojim djelovanjem remete sigurnost putnika i seljaka između Našica i Osijeka. Kada se promotri navedeno područje na zemljovidu iz 1730-ih godina može se primijetiti da je ono bilo slabo prohodno, to jest da je kopneni put prolazio kroz šume i močvare nastale od voda iz rijeke Vučice i okolnih kanala. Na osnovi se izvještaja upravitelja Anneisa iz srpnja 1731. godine mogu navesti imena razbojnika koji su dolazili iz Čađavice i okolnih naselja. Oni su po imenima Živko, Stipan, Tomica, Vinko, Mijo, Mato i još mnogi drugi. Neki su od njih zbog djelovanja i skrivanja najvjerojatnije preko spomenute šume Lipovac otišli do Baranje da bi se vratili u svoje zbjegove na valpovačkom vlastelinstvu do kraja godi-

¹⁸ Ive MAŽURAN, *Valpovo: sedam stoljeća znakovite prošlosti* (Valpovo: Ogranak Matice hrvatske Valpovo, 2004), 59; I. MAŽURAN 1993, 55; LJ. PERČI 2010, 182; J. BÖSENDORFER 1931, 258.

¹⁹ I. KARAMAN 1962, 19-20; I. MAŽURAN 2004, 73.

²⁰ Igor KARAMAN, *Iz prošlosti Slavonije, Srijema i Baranje: studije o društvenoj i gospodarskoj povijesti 18.-20. st.* (Osijek: Povijesni arhiv u Osijeku, 1997), 58; I. MAŽURAN 1993, 67; LJ. PERČI 2010, 178-181.

²¹ J. BÖSENDORFER 1931, 45.

²² Friedrich Wilhelm TAUBE, *Povijesni i zemljopisni opis Kraljevine Slavonije i vojvodstva Srijema* (Osijek: Državni arhiv, 2012), 22.

²³ HDA, Kartografska zbirka, *Ichonographia districtus Petrovicensis cum suis pagis appertinentys et limitibus*.

ne.²⁴ Kada se uzme u obzir opisano putovanje razbojnika, ali i udaljenost Kapelne, Čađavice i Koške vidljivo je da je pojava razbojništva povećavala učestalost migracija na promatranom području. Razbojnici su pojedinačno ili u skupinama s obiteljima slijedili rasprostranjenost močvara i šuma pa su sa sjeverozapada odlazili prema jugozapadu vlastelinstva. Možemo slobodno reći da su ustvari pratili tok rijeka, u ovom slučaju tok rijeke Vučice i njezine pritoke. Za razliku od razbojnika iz podložničkih obitelji naselja Čađavice koji se javljaju 1730-ih godina razbojnici iz Kapelne se pojavljuju već 1720-ih godina. Bitno je napomenuti da je takvome razvoju uz loše gospodarsko stanje doprinio i položaj Kapelne. Naselje Kapelna se nalazilo izvan glavnih kopnenih i riječnih putova uz rijeku Karašicu koja je poplavljivala svojim vodama velika područja pod šumama. Razbojništvo se toliko raširilo među podložničkim obiteljima Kapelne da je vlastelinska uprava u suradnji s vojskom iz Osijeka spalila i srušila čitavo selo 1725. godine i pri tome zaustavila širenje razbojništva na nekoliko godina.²⁵ Razvoj razbojništva se nastavilo i sredinom 1730-ih godina na istome području kao i 1720-ih godina. Tijekom jedne je od pljački do trideset razbojnika otišlo do Petrijevacu i opljačkalo nekoliko obitelji u jednom od najvećih naselja vlastelinstva. Potom se pokrenula potjera od strane vlastelinske uprave koja je trajala tijekom prvih mjeseci 1735. godine kroz šume kod Bizovca, Koške pa sve do Podgorača i rijeke Vuke. Tijekom jedne je od mnogobrojnih potjera u ožujku 1735. godine jedan od pandura poginuo utapanjem u močvari.²⁶ Na osnovi svega spomenutoga možemo primijetiti da su razbojnici pratili močvarna područja i ne samo tijekom djelovanja nego i tijekom skrivanja jer su se u njima osjećali sigurno kao i njihovi preci krajem 17. stoljeća. Kao što smo mogli uočiti nekada se nisu osjećali sigurni u močvarama vlastelinstva pa su odlazili na područja obližnjih vlastelinstava.

Istražujući povijesne izvore možemo uočiti da je isusovac Bartol Kašić u prvoj polovici 17. stoljeća progovorio o svojim doživljajima usko vezanima uz svakodnevne migracije stanovništva. Između ostalog je naveo da preko većine kopnenih putova od crkava prolaze muškarci i žene prema svojim domaćinstvima. Njihove kuće su bile udaljene od spomenutih putova u šumama i močvarama. Glavni je razlog sigurnost jer su se stanovnici bojali krađe od strane razbojnika ili osmanske vojske koji su ih mogli tražiti novac, potrepštine ili ih zlostavljati.²⁷ Iz istih su razloga na području međuriječja Drave, Dunava i Save pa tako i na prostoru Valpova i okolice u zadnjim desetljećima 17. stoljeća stanovnici odlazili iz naselja koja su bila uz kopnene putove i odlazili u obližnje šume koja su bila pod vodom. Ipak je bitno navesti da su se znali zadržavati u selima poput Gata koja su bila udaljena od glavnih kopnenih putova na neprohodnim područjima zbog spominjanog širenja vodenih površina iz obližnjih rijeka Karašice i Drave. Prema tome, tijekom 1680-ih godina su uz razbojнике izbjegavali i osmansku vojsku koja se osvećivala za vojne poraze diljem zemalja krune svetog Stjepana, a od 1687. godine i dolaskom habsburške vojske i vlasti koje su isto od podložničkog stanovništva zahtijevale svakodnevne potrepštine i novac koji podložnici nisu mogli ili htjeli dati zbog brige za svojom egzistencijom.²⁸ Na temelju navedenoga možemo vidjeti da su u određenim razdobljima podložnici sa svojim obiteljima izjednačavali vlast i vojsku s razbojničkim skupinama, to jest jednako su doživljavali sve spomenute aktere.

Tijekom prva dva desetljeća postojanja valpovačkog vlastelinstva na čelu su uprave bila čak tri upravitelja od kojih je već spomenuti Venceslav Anneis. Njegov prethodnik je bio Stjepan Szarka, a

²⁴ LJ. PERČI 2010, 178; HDA, Kartografska zbirka, *Ichonographia districtus Petrovicensis cum suis pagis appertinentys et limitibus* i *Ichonographia districtus Valpoviensis cum suis pagis appertinentys et limitibus*.

²⁵ LJ. PERČI 2010, 179; HDA, Kartografska zbirka, *Ichonographia districtus Petrovicensis cum suis pagis appertinentys et limitibus*.

²⁶ LJ. PERČI 2010, 184; HDA, Kartografska zbirka, *Ichonographia districtus Petrovicensis cum suis pagis appertinentys et limitibus*.

²⁷ Stjepan SRŠAN, ur., *Život Bartola Kašića* (Osijek: Matica hrvatska, 1999), 68-70.

²⁸ Stjepan SRŠAN, *Naselja u istočnoj Hrvatskoj krajem 17. i početkom 18. stoljeća* (Osijek: Državni arhiv u Osijeku, 2000), 89, 64-67 i 74; Ive MAŽURAN, *Popis zapadne i srednje Slavonije 1698. i 1702. godine* (Osijek: Historijski arhiv u Osijeku, 1966), 30, 43-44; Ladislav HEKA, »Hrvatsko-ugarski odnosi od srednjega vijeka do nagodbe iz 1868. s posebnim osvrtom na pitanje Slavonije,« *Scrinia Slavonica* 8 (2008), 152. i 169.

nasljednik Sebastijan Freudhofer. Uz svu trojicu možemo povezati neka posebna djelovanja koja su morali više provoditi od ostalih preko vlastelinskih službenika i podložničkih obitelji. Tako je recimo prvi upravitelj Szarka započeo organiziranje isušivanja močvara nakon što je vlastelin Prandau iskazao želju za istim. Također je organizirao i gradnju mnogobrojnih sakralnih i gospodarskih zgrada. Sljedeći je upravitelj Anneis imao problema sa mnogobrojnijim razbojnicima i njihovim obiteljima koji su negodovali zbog opisanih gospodarskih i financijskih problema. Anneis je najvjerojatnije zbog nemogućnosti smanjenja raširenosti djelovanja razbojnika 1736. godine napustio mjesto upravitelja vlastelinstva i uputio se u krajeve sjeverno od Drave. Na njegovo je mjesto stupio Freudhofer koji je tijekom 1720-ih godina bio jedan od graditelja na vlastelinstvu i tvorac zemljovida koji se koriste i u ovome radu. Neovisno o nenadanim potrebama koje su im uvjeti i barunove težnje za gospodarskim razvojem sve više nametale morali su svake godine brinuti za svakodnevne potrebe života na vlastelinstvu pa i za radove vezane uz mlinove koji su bili jedan od karakteristika slavonskih vlastelinstava.²⁹

Razbojničke skupine su također bile svjesne važnosti mlinova i mogućeg kapitala koji se kretao oko potonjih. Svakodnevna cirkulacija stanovnika u koje ulaze i radnici-mlinari i drugi ljudi koji su donosili žitarice na preradu u brašnu značili su za razbojнике potencijal za što lakši dolazak do svakodnevnih potrepština za život, ali i novac. Da mlinovi nisu bili samo prostor za razbojničko djelovanje nego i njihovo posljednje obitavalište na kojemu su djelovali možemo uočiti u jednom od događaja iz 1734. godine. Tijekom spomenute je godine uhvaćen razbojnik Petar Skorica koji je diljem valpovačkog vlastelinstva već godinama krao sa svojom družinom. Zbog navedene svakodnevne koncentracije podložničkog i drugog stanovništva oko mlinova donesena je odluka da se Skorica objesi kod mlina kod kojega je po svemu sudeći tijekom jedne od svojih krađa uzrokovao požar.³⁰ Na osnovi navedenoga možemo donijeti zaključak da je prostor oko mlina bio važan za društveni život jer su se ondje izmjenjivala iskustva pa čak i kažnjavali razbojnici kao opomena za druge koji su zbog teških uvjeta života mogli odlučiti otići u razbojnice.

4. ZAKLJUČAK

Na osnovi svega navedenoga možemo iznijeti nekoliko zanimljivih interpretacija o nastanku, razvoju i opstanku razbojništva na području osamnaestoljetnog vlastelinstva Valpovo. Na cijelome su području bile rasprostranjene šume i rijeke koje su svojim vodama činile močvarna područja. Zadnje spomenuti prostori su na različite načine doživljavani od strane velikog broja društvenih skupina. Većina je podložničkog stanovništva shvaćala močvare i šume kao sigurne prostore tijekom nesigurnih ratnih i postratnih vremena krajem 17. stoljeća. Nakon što je uslijedilo mirnodopsko razdoblje u prvim desetljećima 18. stoljeća na promatranom području podložničko stanovništvo počelo je izbjegavati spomenute prostore jer su razbojničke skupine djelovale na potonjima. Brojnost se navedenih skupina povećavala radi gospodarskih i financijskih problema koji su pogađali podložnike i njihove obitelji. Nakon što bi pojedini podložnici odlazili u razbojnice svojim bi djelovanjem kroz pljačke utjecali na gospodarsku i financijsku egzistenciju ostalih i dalje vjernih podložnika vlastelinskoj upravi. U takvim su se okolnostima uzroci i posljedice društvenih, gospodarskih i političkih procesa prožimali i međusobno utjecali, a čega je reprezentativan primjer razbojništvo. Iz toga je razloga uprava smještena u Valpovu, bila ona komorska ili vlastelinska većinu močvara doživljavala kao problem, naročito područja koja su se rasprostirala južno od sjevernog kopnenog puta koji je spajao naselja Petrijevci, Valpovo i Miholjac. Područje je djelovanja razbojnika prema tome pratilo dijelove slabije kultiviranih prostora vlastelinstva, a što ih ipak nije sprečavalo da u nekoliko navrata djeluju i na sjevernom kopnenom putu. Zapravo je takvo djelovanje utjecalo na svakodnevne migracije diljem promatranog područja.

²⁹ I. KARAMAN 1997, 120; I. KARAMAN 1962, 17; Ljerka PERČI, »Valpovačka župna crkva i dvorska kapelica između 1722. i 1736.« *Scrinia Slavonica* 9 (2009), 107; HDA, Kartografska zbirka, *Ichonographia districtus Valpoviensis cum suis pagis appertinentys et limitibus* i *Ichonographia districtus Petrovicensis cum suis pagis appertinentys et limitibus*.

³⁰ LJ. PERČI 2010, 185.

SUMMARY

On the basis of written historical sources and available literature, the author analyzes the life of subordination of the population and the development of banditry. It is also an analysis of the relationship between these actors with other actors such as the squire Peter II. Anthony Hilleprand von Prandau manor administration and environmental factors such as forests and wetlands. Bandit groups through these interrelationships affected the economic development of the Valpovo manor using the aforementioned environmental factors.